

Arheoloogiline representatsioon

Minevikuteadmise kujunemise tavad

Stephanie Moser. Archaeological Representation . The Visual Conventions for Constructing Knowledge about the Past. – Archaeological Theory Today. Ed. I. Hodder. Polity Press 2001, 262–283.

Refereeris Priit Lätti (2006)

Arheoloogilise representatsiooni uurimine heidab valgust sellele, kuidas kujuneb meie teadmine minevikust arheoloogilise materjali ja teadustöö tulemuste esitamisest sõltuvalt. See hõlmab nii arheoloogiateoreetikute poolt mõningal määral käsitletud „teaduslikku“ publitseerimist kui ka laiemale avalikkusele suunatud populaarteadust, mille teoreetiline käsitlus on olnud põgus või puudunud ülepea. Ometi mõjutavad mõlemad eespool nimetatud viisid teaduslike teooriate kujunemist ja sellega ka kogu üldpilti minevikust.

1980.– 1990. aastatel juhtisid postprotsessualistid tähelepanu vajadusele uurida arheoloogilise representatsiooni vorme, põhjendades seda tõdemusega, et viisid, kuidas minevikust kirjutatakse, omavad suurt rolli selle mineviku mõistmiseks. Alanud teoreetilise diskussiooni raskuspunkt oli siiski teadusliku lähenemise uurimisel ning populaarteadusliku aspektiga tegeleti märksa vähem. Vajadust mitteakadeemiliste minevikukäsitluste uurimiseks tunnistasid ka teaduslikku käsitlust uurivad teoreetikud, näiteks Michael Shanks, Ian Hodder ja Chris Tilley, olles sunnitud siiski sedastama, et nimetatud tööd on tehtud väga vähe. Kuivõrd teaduslikku representatsiooni on uuritud rohkem, võib jäädagi mulje, et akadeemiline käsitlus on minevikuteadmise kujunemise seisukohalt märksa olulisem kui populaarteaduslik.

Senised arusaamad

Elevandiluust tornides elavad nõ „päris arheoloogid“ on representatsiooni ja selle viise alatähtsustanud, pidades neid osaks laiemale avalikkusele suunatud populaarteadusest, millel pole olulist rolli teadusliku minevikunägemuse kujunemisel. Teadlaskond on ennast seega pidanud teataval määral immuunseks laialt levinud minevikukäsitluse mõjudele ning leidnud, et see ei kuulu nende vastutusalasse. Antud arusaamale vaidleb vastu Stephanie Moser, leides, et see põhineb vahetegemisel teaduse ja kultuuri vahel, mis iseenesest on vale. Arusaam sellest, millises vormis teadustöö tulemused esitatakse ning kuidas neid mõistetakse, muudab oluliselt ka teadlase nägemust minevikust ning arheoloogiast.

Konverentsiettekannetel ning muudel laiemale publikule suunatud üritustel kasutavad arheoloogid tihti populaarteaduslike rekonstruktsioonjooniseid kas siis teema huvitavamaks illustreerimiseks või teatavatele vaele arusaamadele tähelepanu juhtimiseks. Ka selline praktika peegeldab arusaama, et representatsioon iseenesest pole problemaatiline ning sellena ei nõua ta mingit uurimist. Ometi on just sellistel rekonstruktsioonidel oluline osa publiku arusaama kujundamisel. Ja kuivõrd ka arheoloogid on osa „laiemast publikust“, mõjutab see ka neid. Ehkki nägemuse loomisega minevikust tegelevad professionaalid – muuseumitöötajad, filmitegijad, kunstnikud ning populariseerijad, on selge, et ka nemad lisavad sinna oma nägemuse, valides välja teatavad aspektid, millele pööratakse suuremat tähelepanu. Eksisteerib ka teisesuunaline mõju – populaarteaduslikud nägemused mõjutavad omakorda ideid ja nende tekkimist, omades suurt rolli ka näiteks elukutse valikul. Just põnevaks kirjutatud mineviku lood on tihti põhjuseks, miks valitakse arheoloogi amet.

Arusaama, et representatsioonid pole mitte ainult akadeemilise lähenemise lisaproductid, sõnastasid kultuuriloolased, uurides teaduse ja kultuuri omavahelisi suhteid. Vaadeldes

eelajalooliste loomade kujutamist filmides, jõuab G. Mitman järeldusele, et teadlased alahindavad levinud tavaarusaamade rolli teadmise kujunemises. Ta sõnastab mudeli, mille kohaselt teadlaste loodud teadmine võetakse seejärel kasutusele laiema publiku poolt.

Teine teadlane, kes kultuuri ja teaduse eraldamist kritiseerib, on W. J. T. Mitchell, kes uuris dinosauruse kujutamist 20. sajandil. Ta väidab, et üldlevinud kujutis dinosaurusest pole mitte lihtsalt teadusliku teadmise populariseeritud väljendus antud eelajaloolise olendi kohta. Visuaalne kujutis on väga oluline element kogu teaduslikus mõtlemises ning uute avastuste tegemisel.

Uued suunad uurimises

1980. aastatel hakati representatsiooni uurimises tähelepanu pöörama arheoloogia sotsiaalpoliitilistele aspektidele. Mark Leone, Tom Patterson ja Joan Gero uurisid mitmeid mooduseid, kuidas teadmine minevikust viiakse laiema publikuni. Nende uurimuste tulemusel ilmnis kujukalt, et teadmise kujunemisel on oma roll suurel hulgal sotsiaalsetel faktoritel. Seda teades muutus võimalikuks uurida populaarteaduse rolli teadmise kujundamisel.

Tõsiasi, et küsimused representatsiooni rolli ja tähtsuse kohta arheoloogiateaduses järjest laiemat kõlapinda leiavad, peegeldub ka suurenenud vastavasisulise kirjanduse hulgas. Suur osa käsitlustest analüüsib illustratsioonide rolli, kuid kasvanud on ka näitusi ja muististe tutvustamist analüüsiva kirjanduse hulk. Lisaks on ajalooteadvuse kujundajatena vaadeldud ka filme ja ilukirjandust, viimase hulgas ka lasteraamatuid. Jätkuv arvutiseerumine on kaasa toonud mitte ainult geoinfosüsteemide, vaid ka virtuaalse reaalsuse ning kolmedimensioonilise modelleerimise vastava analüüsi.

Siiski on just pildimaterjali – illustratsioonide ning rekonstruktsioonjooniste – põhjal kõige selgemini märgatav representatsiooni mõju teaduslikule mõttele. 20. sajandi lõpukümnendil on mitmed autorid avaldanud käsitlusi populaarteadusliku visuaalse materjali rollist ja mõjust uurimisprotsessile ning on välja toonud arheoloogilise illustreerimise peamised liigid ja nende tähtsuse. Sellest tööst hoolimata pole veel kaugeltki selge, mismoodi see pildimaterjal nõ „esitab omi väiteid“ mineviku kohta.

Kujuka näite piltide rolli kohta evolutsiooni uurimises on toonud Stephanie Moser oma 1998. aastal ilmunud raamatus „Ancestral Images“, kus ta vaatleb pilte, mis kujutavad inimese põlvnemist. Ilmneb, et arusaam ürginimestest ning seda kirjeldav „visuaalne sõnavara“ loodi juba antiikses Kreekas ja Roomas. Hilisemad teadlased, uurides evolutsiooni, olid sellest ikonograafilisest traditsioonist mõjutatud, sest läbi klassikalise ajastu, kesk- ning uusaja kandudes oli see traditsioon muutunud võimsaks sümboliks, mis peegeldas nõ algideid. Ja nende ideede raamidesse suruti ka kõik uued teadmised.

Visuaalne kultuur ja representatsiooni mõiste

Tänapäeva ühiskonnale on omane teatav kiindumus visuaalsesse kultuuri. Maailma mõistmisel ning üksteisega suhtlemisel on visuaalsel informatsioonil väga suur roll. See kehtib ka mineviku mõistmise puhul, kus paljuski toetutakse pildimaterjalile, mis aitab ette kujutada kunagist elu-olu. Seega saab representatsiooni arheoloogias suuresti defineerida kui mõtte ja tähenduse loomist visuaalset keelt kasutades. Tähendus pole konstrueeritud mitte sõnu kasutades ning siis pildiks tehtud, pigem on tähendus kujunenud mitmetest sümbolse tähendusega piltidest.

Visuaalse kultuuri tähtsuse tõustes ning tehniliste võimaluste täiustudes on ka visuaalne representatsioon hoogsalt arenema hakanud. Meie tänapäevast minevikunägemust on hakanud mõjutama kõikvõimalikud digitaalsed õppematerjalid, arvutimängud, filmid ning ka mudelitööstus.

Neist arengutest aru saamiseks on oluline mõista visuaalsete tehnoloogiate mõju ühiskonnale. N. Mirzoeff, kes on uurinud järjest süvenevat trendi suhtlemiseks eelkõige visuaalseid tehnikaid kasutada, on märkinud huvitavat tendentsi. Ta tõdeb, et lääne tsivilisatsiooniruumis on ideede väljendamisel alati esmatähtis olnud sõna, ning illustratsioonid – ehk siis ideede visuaalne väljendus - olid teisejärgulised. Nüüd aga on tekkinud tõsine konkurents sõna ja pildi vahel. Visuaalne kultuur suhtlemisviisina kogub järjest tähtsust ning on muutunud oluliseks arusaamade loojaks nii mineviku, oleviku kui ka tuleviku kohta.

Enne kui küsida, kuidas representatsioonid konstrueerivad tähendusi arheoloogias, on vajalik mõista arheoloogilise representatsiooni sidet teiste teadustega. Representatsiooni mõistega tegelevad ka teised humanitaar- kui sotsiaalteadused. Varasemates töödes on vaadeldud teadusliku teadmise kujunemist erinevates representatsioonides, näiteks aruannetes ning illustratsioonides. Kultuuriuuringutes on representatsiooni nähtud omamoodi ideedevahelise suhtlusena, milles kasutatakse keelt, märgisüsteeme ning illustratsioone. Mõlemal juhul nähakse representatsiooni protsessina, mis sisaldab tähenduse loomist läbi kirjeldamise ja sümbolitega varustamise.

Representatsiooni selliste analüüside tulemuseks on hulk erinevaid uurimusi paleontoloogiliste kujundite ja kujutelmade kohta. M. J. S. Rudwick, N. A. Rupke ja G. Mitman on oma töödes näidanud, kuidas dinosauruse kujutamisel on olnud tähtis roll eelajaloolise aja kohta käivate teadmiste kujundamisel. Oma käsitlustes on nad loobunud teaduse ja kultuuri lahususe ideest ning jälgides eelajaloolise looma kujutamise traditsioone, on nad tõmmanud selged paralleelid teaduslike teooriate ning levinud tavaarusaamade vahele. Mitchell, kes on eelkõige uurinud dinosauruse kujutise kasutamist igapäevaelus (popular culture) – ostukeskustes, teemaparkides, reklaamides ja animafilmides, jõuab järeldusele, et sauruse puhul on tegemist 20. sajandi kultuuri keskse sümboliga, mis laiemas mastaabis sümboliseerib tänapäevase inimkonna suhet loodusega.

Kultuuri- ja kunstiloolased on välja toonud ka representatsiooni sümbolistliku aspekti. S. Hall märgib, et representatsioonid käituvad sümbolitena, mis esindavad neid mõtteid, millega tahetakse suhestuda. Moser lisab, et representatsioonid kannavad ka tähendusi, millest me teadlikud ei ole ning mida ehk edasi anda ei soovitagi. See on olulise tähtsusega ka arheoloogilise representatsiooni seisukohalt, kus nõ „võõraid keeli“ ja võõrast sümboolikat kasutatakse mineviku mõistmiseks.

Arheoloogilise representatsiooni tavad

Arheoloogilistel representatsioonid kasutavad võtteid, mis pole kasutusel ei kirjalikus ega ka suulises suhtluses. Neid võib nimetada tavadeks, kuivõrd nad lisavad tähendusi, mida tekst ei sisalda. Peamine küsimus antud juhul polegi see, mis representatsioon on, vaid hoopis nende võtete omavaheline koosmõju, mis loovad „keele“. Näitena on toodud pilt, mis kujutab neoliitikumi. Antud pildi puhul pole oluline mitte neoliitikum ise, vaid kasutatud võtted, mis veenavad vaatajat, et tegu on noorema kiviajaga. Moser jagab need võtted seitsmesse kategooriasse: ikonograafilisus, autonoomsus, kestvus, autentsus, iseäralikkus, dramaatilisus ja veenvus.

Ikonograafilisus

„De architectura“, Vitruviuse 1548. aastal saksakeelsena avaldatud raamat sisaldab ka gravüüri, millel on kujutatud eelajaloolisi inimesi. 27. aastal e. Kr kirjeldas Vitruvius inimeste elu enne seda, kui nad olid õppinud elama ja töötama koos. Tule kasutuselevõttu nägi ta äärmiselt olulise murranguna, pidades seda koguni kõne tekke üheks eelduseks. Kui raamatut 16. sajandil avaldama hakati, peegeldus selles väljendatud arusaam loomulikult ka illustratsioonides. Ürginimesi kujutaval gravüüril on tuli keskeks elemendiks, kuivõrd sellel

on suur sümbolistlik tähendus. Edasistel minevikku kujutatavatel piltidel hakkas tule motiiv korduma, muutudes kiiresti üheks kõige tähtsamaks osaks minevikku kirjeldavast visuaalsest „keelest“. Niimoodi löid kunstnikud oma minevikunägemust ning tänu nende pingutustele ongi tuli omandanud ajaloolist pöördepunkti tähistava ikooni staatuse. Motiivi pidev kasutamine tähtsustas seda veelgi, muutes tule peagi tsiviliseerituse sümboliks.

Sellised motiivid, kuna neid kasutatakse väga pika aja vältel, on kasulikud tähenduse edasikandmise seisukohalt, pakkudes enam mitte üht motiivi, vaid tervet lugu. Nii kujutab selline ikoon endast otsekui kokkuvõtet, millel ei ole väga palju detaile, kuid mis on ikkagi mõistetav.

Selline võte võimaldab küll ideid lihtsalt edasi anda, kui see toob kaasa ideede ja arusaamade piiratuse ning sunnib peale kindlaid arusaamu minevikust.

Autonoomsus

De Morgues'i poolt umbes aastal 1585 maalitud pilt muistsest piktist on hea näide autonoomsusest representatsioonis. Arvatavasti on kunstnik selles pildis kokku võtnud antiikajast pärinevad joonistused muistsete britlaste kohta ning ehk ka kaasaegsed pildid indiaanlastest, kasutades lisaks oma fantaasiat ning võimendades mõningaid motiive. Inimene pildil on kaunistatud lilledega, mis arvatavasti on mõjutatud teadmised, et muistsed piktid tundsid ja kasutasid tātoveerimist. Selle asemel, et kujutada kehal vaid mõnda joont, on kunstnik välja joonistanud hulgaliselt detaileid lillemustreid. Nii lõi De Morgues idee, mis on tugevasti mõjutanud mitmeid hilisemaid kunstnikke. Antud juhul on tegemist hea näitega, kuidas soov luua esteetiline kuju haakub sooviga kujutada minevikku – luua arusaam minevikust.

Kestvus

Representatsioonide üks iseloomulikke tunnuseid on nende kestvus – vanu, juba levinud motiive kasutatakse ikka ja jälle uuesti, neid vahel ainult mõnevõrra muutes või varieerides. See võib ühelt poolt olla põhjustatud pildi edust – tegemist on põneva ja kohe silmahakkava teosega, teisalt aga on alati lihtsam kasutada juba olemasolevat kui mõelda välja midagi sootuks uut.

Selliseks näiteks on Philip Cluveriuse poolt 1616 avaldatud gravüür muistsetest sakslastest, mis kujutab kahte karusnahka rõivastatud meest. Pilt ei kujuta 17. sajandi inimesele midagi uut ja üllatavat – alasti, või õigemini poolalasti inimesed, kes kannavad karusnahku ja hoiavad käes odasid, on tollal levinud ikonograafilised motiivid.

Cluveriuse tähtsus seisneb selles, et ta oli esimene, kes avaldas terve seeria muistset Saksamaad kujutavaid gravüüre. Neil on esindatud erinevate hõimude liikmed oma üksteisest erinevate riiete ja relvadega, kuid kõik pildid sisaldavad suuremal või vähemal määral ikonograafilisi elemente.

Autentsus

Muutus senises praktikas toimus 18. sajandil, kui Joseph Strutt avaldas 1779 pildi muistsetest britlastest eesmärgiga parandada senistes kujutistes olnud ebatäpsused. See pilt oli oluliseks sammuks rekonstruktsioonide tegemisel, sest pearõhk oli asetatud ajaloolisele täpsusele, mis on sellest saadik olnudki peamine rekonstruktsioonide hindamiskriteerium. Ajaloolise autentsuse taotlus tähendab loomulikult eelkõige detailirohkust ja -täpsust. Selle suurendamiseks võttis Strutt kasutusele võtte, kus ühel pildil oli kujutatud mitu erinevat inimest taotlusega suurendada usutavust. Tulemus oli hoopis vastupidine, sest niimoodi loodud piltidel olid meelevaldselt kokku pandud erinevatest paikkondadest ja ajastutest isikud.

Nii näib, et ehkki tähtsaks on peetud autentsust, on selle saavutamiseks kasutatud illusiooni. Pildid sisaldavad andmeid mitmest allikast ning moodustavad nii olemuselt kunstliku

kompoti. Samuti on rekonstrueerijad olnud mõjutatud realismi nõudest, mille tulemusena on detailirohkeid kujutisi peetud pea sama realistlikuks kui näiteks meie peame fotosid.

Iseäralikkus

Antud motiivile on omane mingi väga jõulise, sügava sümboolse tähendusega stseeni kujutamine. Valitakse välja stseen minevikust, mis peaks kajastama kogu toonast elu-olu. Heaks näiteks on Henri Cleuziou 1887 avaldatud pilt mehest karu koobast vallutamas. Antud teema on kantud olelusvõitluse ideest – inimese pidevast võitlusest ellujäämise ning looduse krooniks olemise nimel.

Sellised kujutised pakuvad vaid väga piiratud vaadet minevikule ning ei jäta ruumi tõlgendamiseks, sest ilmselgelt on minevikust ja pildil kujutatud ajast võimalik öelda märgatavalt rohkem.

Iseäralikkuse tavaga haakub ka praktika teha korraga mitu pilti, mis koos moodustavad tervikliku loo.

Dramaatilisus

Dramaatilisus on omane paljudele rekonstruktsioonidele eesmärgiga tekitada tugev ja kestev mulje. Sellistel pildidel on tihti kujutatud juhtumeid, mida sõnadega nii efektiivselt kirjeldada ei saa. Toimuv tegevus on esiplaanil ning detailidele on pööratud vähem tähelepanu. Ometi on detailid – relvad ehted jne - ikkagi olulised taotlemaks teatavat ajaloolist autentsust. Heaks näiteks on Paul Jamini 1888 avaldatud pilt „Un rapt“ („Rööv“), mis kujutab naist rünnanud meest, keda omakorda ründas teine mees.

Veenvus

Veenva rekonstruktsiooni näitena võib välja tuua Charles Knight'i 1924. aastal maalitud töö „Cro-Magnoni kunstnikud“. Pilt on veenev, sest kujutab tuntud ning üldaktsepteeritud ideid kunsti ning omaaegsete soorollide kohta, apelleerides nii vaataja loogilisele mõistusele. Loogika oligi taoliste piltide valmistamisel esmatähtis – arusaam, kuidas asjad minevikus olema pidid, mõjutas tulemust märgatavalt rohkem kui arheoloogiline materjal.

Kokkuvõte

Arheoloogilises representatsioonis mängib pearolli visuaalne aspekt, seda materjali väljakaevamisest kuni tulemuste publitseerimiseni. Nende tulemuste põhjal tekivad lihtsustatud populaarteaduslikud käsitlused, mis mitte ainult ei rahulda uudishimu mineviku kohta, vaid muutuvad omaette arusaamadeks ja teooriateks mineviku kohta.

Representatsiooniteooria tähtsus seisneb tähelepanu juhtimises teadmise tekkemehhanismidele, tegeledes küsimusega, kuidas on (näiteks piltide abil loodud) ettekujutused minevikust seotud mineviku tundmise ja mõtestamisega. Arusaam teadmise tekkeprotsessidest võimaldab teha selgema vahe teadmise ja nägemise vahel.

Teadmine mineviku kohta pole loodud ainult arheoloogide poolt. Arusaam, et teadlased on ainsad, kes teadmist mineviku kohta genereerivad ning laiem avalikkus on vaid selle informatsiooni tarbijad, on väär. Representatsioonid pole mitte teadusliku mõtlemise tulemus, vaid lahutamatu osa kogu uurimisprotsessist.